

התמודדות ישראל עם האנתפאדה: בחינה ביקורתית

אפרים לביא

מבוא

מבחינה עובדתית, אנתפאדת אל־אקצא פרצה כהתקוממות מלמטה והתנהלה בין עם השואף לשחרור לאומי ולהגדרה עצמית לבין מדינה כובשת.¹ שטחי הגדה המערבית ורצועת עזה היו נתונים, על־פי המשפט הבינלאומי, תחת "תפיסה לוחמתית"² שבהם הריבון הוא המפקד הצבאי, במיוחד כאשר בידי ישראל נותרו סמכויות בחלק מהשטח וכן השליטה במעברים. ישראל והפלסטינים תפסו באופן שונה את מהות העימות: ישראל ראתה בעימות, כאשר הסלים, עימות קיומי³ שנכפה עליה ולכן השתמשה בכל האמצעים הצבאיים שנדרשו בעיניה כדי להגן על עצמה ו"לגבות מחיר" מהפלסטינים; הפלסטינים ראו בעימות בראשיתו, התקוממות עממית לגיטימית נגד צד כובש במטרה לפרוץ את המבוי המדיני הסתום ולתבוע עצמאות. מבחינתם היה זה עימות א־סימטרי: ישראל הפעילה את עליונותה הצבאית המוחלטת אותה ניתן היה לאזן רק באמצעות "פעולות איכות" ("עמליאת נועיה"), כמו פיגועי התאבדות.

צה"ל פעל בראשית האירועים על־פי הנחיות הדרג המדיני מתוך מטרה להכיל את העימות כדי לאפשר את המשך המשא־ומתן על הסדר הקבע, אך הדבר לא עלה בידו.⁴ משנפסק התהליך המדיני והעימות הוחרף, התמודד צה"ל עם אתגר הטרור באמצעות תורת "העימות המוגבל", שמטרתה היו עיצוב המציאות בשטח באמצעות הישגים צבאיים באופן שישפיע על תודעת הפלסטינים והנהגתם שלא יזכו בהישג מדיני ממלחמתם. ניהול המערכה בהעדר חלופה מדינית ובהעדר הבחנה בין גורמי הטרור לאוכלוסייה, היקשו על היכולת להשיג את מטרות המערכה. הזעם הציבורי הפלסטיני והרצון לנקמה נטרלו את מידת ההרתעה של פעולות

אל"מ (מיל.) ד"ר אפרים לביא הוא מנהל מרכז תמי שטיינמץ למחקרי שלום וחוקר במרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל אביב.

צה"ל, וכתוצאה מכך האוכלוסייה העניקה לגיטימציה למבצעי הפיגועים ובעיקר למתאבדים. ההכרה המאוחרת בישראל כי הפתרון לסכסוך אינו צבאי כי אם מדיני, והנכונות לקיים הידברות ביטחונית ומדינית עם הרשות (לרבות החזרת הערים לאחריותה המלאה, שחרור אסירים והסרת מחסומים), יצרו תחושה בקרב האוכלוסייה בדבר הסיכוי לשינוי והביאו אותה לתמיכה בחזרה לנתיב המאבק המדיני.

מאמר זה יתמקד בבעייתיות של הגדרת מהות העימות מבחינה עובדתית ומשפטית, והמענה שניתן לו באמצעות יישום תורת "העימות המוגבל". המאמר יעסוק בתוצאותיה של המדיניות שננקטה ויעמוד, בין היתר, על השפעות של פעילות צה"ל בעימות על עמדות האוכלוסייה הפלסטינית כלפי ישראל והסכסוך עימה.

אנתפאדת אל-אקצא – התקוממות מלמטה

אף שהחברה הפלסטינית בגדה המערבית וברצועת עזה מאופיינת בשעשים ובמתחים מובנים בתוכה, יש לה סדר יום משותף: השחרור מהכיבוש והשגת עצמאות מדינית. רוב הציבור הפלסטיני קיבל בברכה את הנהגת אש"ף שנכנסה לאזור בקיץ 1994 בעקבות הסכם אוסלו, והיה מוכן לשלם את מחיר השתלטותה על מערכות חייו מתוך תקווה שיוגשמו מאווייו הלאומיים להסרת הכיבוש ולעצמאות מדינית בגבולות 1967.

אולם, תחושת הכיבוש נותרה בעינה מבחינת הציבור הפלסטיני על אף הסכמי הביניים והעברת הערים והסמכויות האזרחיות לידי אש"ף. הגבלות תנועה ונוכחות צבאית ישראלית מתמדת, לצד המשך הבנייה בהתנחלויות, הפקעת אדמות וסלילת כבישים עוקפים, המחישו שהכיבוש נמשך. כאשר התברר לציבור בעקבות פסגת קמפ־דיוויד בקיץ 2000, שסילוק הכיבוש אינו בהישג ידה של הנהגת אש"ף, חש רוב הציבור ועימו הנהגת האנתפאדה הראשונה, מבני דור הביניים של פתח, שההבטחה שניתנה להם להגשמת העצמאות באמצעות תהליך אוסלו – הייתה בעצם אשליה מתפוגגת. ערפאת עצמו התקבל אמנם כגיבור שלא נכנע ללחצי ישראל וארצות־הברית בקמפ־דיוויד, אך המבוי הסתום המחיש שקצרה ידו להביא לסיום הכיבוש.

בחודשים שקדמו לאנתפאדת אל-אקצא הבשילו בחברה הפלסטינית התנאים להתפרצות נגד ישראל והרשות, כשברקע התלהטה האווירה סביב המבוי הסתום בתהליך המדיני

ההנהגה הפלסטינית שהייתה ערה לביקורת הגוברת כלפיה בקרב הציבור, הן בשל מאפייני תפקודה בנושאי הפנים (ריכוזיות יתר, שחיתות, אי כיבוד זכויות האדם) והן בשל קוצר ידה בתחום המדיני מול ישראל, הכשירה את הקרקע לכך

שמשבר ואף עימות עם ישראל הם מעשה בלתי נמנע במקרה שהתהליך המדיני לא יניב הסכם לכינון מדינה עצמאית. בחודשים שקדמו לאנתפאדת אל-אקצא הבשילו בחברה הפלסטינית התנאים להתפרצות נגד ישראל והרשות, כשברקע התלטה האווירה סביב המבוי הסתום בתהליך המדיני, איומי ערפאת על הכרזה חד-צדדית על מדינה פלסטינית ואימיה של ישראל על צעדי תגובה הצפויים מצידה. גורמים שונים בציבור הפלסטיני חשו שההנהגה הלאומית לא תוכל להביא לבדה לשחרור ועל כן הם חייבים לפעול בעצמם נגד הכיבוש והקיפאון המדיני באמצעות מחאה עממית. אירועי ספטמבר 2000 היו, במידה רבה, ביטוי למצוקה ותסכול של רוב הציבור כלפי ישראל בשל המשך הכיבוש וגם כלפי הרשות הפלסטינית, שהעדר הישגיה בתהליך המדיני עם ישראל הבליטו עוד יותר את פגמי היסוד של תפקודה. הציבור, שהיה מוכן להשלים עם שלטון פגום ובלבד שתהיה התקדמות שתביא לעצמאות, לא היה מוכן להשלים עם כך ללא התקדמות מדינית, והוא יצא לממש את זכותו להתנגד לכיבוש ולהביע בכך גם את מחאתו על אוזלת ידה של הנהגתו.⁵

המענה הצבאי שניתן על-ידי כוחות צה"ל לאירועי ההתקוממות בעת התפרצותם גבה מן הציבור הפלסטיני מחיר דמים כבד. מחד גיסא, הוא העצים את תחושות הזעם והנקמה ואת ראיית ישראל כצד התוקפן, המנהל מלחמה בכדי לכפות על הפלסטינים לקבל את עמדותיו במשא-ומתן (תמונת ראי הפוכה לטענת הצד הישראלי); מאידך גיסא, המחיר ששילם הציבור הפלסטיני הביא אותו עד מהרה לנטוש את "המאבק העממי" ולהתכנס לתוך המרחב האישי, תוך שהוא מותיר את הבמה לנושאי הנשק ופעילי הארגונים השונים מהזרם הלאומי והזרם האיסלאמי, רואה בהם את נושאי הדגל של המאבק הלאומי ותומך בהם ו בפעילותם, הן במישור התודעתי והן במישור החומרי.

ערפאת קיווה לשלוט בעימות ולהפיק ממנו תועלת מדינית מתוך מחשבה שיעלה בידו לנהל עימות מוגבל ומבוקר במקביל להמשך ניהול המשא-ומתן

מספר שבועות בלבד אחרי שאנתפאדת אל-אקצא החלה, הדינאמיקה הצבאית המסלימה שהתפתחה בה הפכה אותה לעימות מזוין. הגורמים החמושים של תנזים פתח בהנהגת בני דור הביניים (כמו מרואן ברגותי, רשיד אבו שבאך ואחרים), שחלקם מילא תפקיד גם במנגנוני הביטחון, נטלו לידיהם את נס המאבק ותפסו את מקומם כמובילי השלב החדש של המאבק הלאומי. מסיבה זו האוכלוסייה פסקה להיות שותפה פעילה בעימות, אך

המשיכה למלא תפקיד מרכזי בנכונותה להפגין "עמידה איתנה" (צמוד): מצד אחד היא המשיכה לקיים שגרת חיים בצל סכנות העימות, ומצד שני השלימה עם המחיר הכבד בנפש וברכוש, עם הפגיעה במצבה הכלכלי, והעניקה לגיטימציה למחוללי "ההתנגדות המזוינת" שבאו במקומה.

ערפאת קיווה לשלוט בעימות ולהפיק ממנו תועלת מדינית מתוך מחשבה שיעלה בידו לנהל עימות מוגבל ומבוקר באמצעות פעילי פתח, תוך שליטה בפעילותם באמצעות כוחות הביטחון, במקביל להמשך ניהול המשא-ומתן על הסדר קבע. יכולתו של ערפאת לשלוט ב"גובה הלהבות" התבררה כנמוכה יותר ויותר ככל שעוצמת התסיסה בציבור הפלסטיני התגברה בעטיים של הקורבנות הרבים בימים הראשונים של ההתקוממות וככל שפיגועי הטרור הלכו והתרבו. מנגנון "הביטחון הלאומי" שהיה אחראי על אכיפת החוק והסדר, נכשל בהרגעת השטח. מפקדיו, חאג' אסמאעיל בגדה ועבד אל-רזאק מג'אידה ברצועה, לא הצליחו להציב את כוחותיהם בצורה יעילה בין הציבור המתקומם לבין כוחות צה"ל כדי לחצוץ ביניהם. במקרים רבים בתחילת העימותים, כאשר אנשי מנגנוני הביטחון שימשו כחיץ, פשטו פעילי תנזים פתח שאיישו את המנגנונים את חולצותיהם והשתתפו בירי בתגובה לירי כוחות צה"ל. ההסלמה באירועים גררה בהדרגה גורמים שונים במנגנוני הביטחון לבצע ירי לעבר כוחות צה"ל במהלך העימותים ולעודד פיגועי נקם נגד ישראל.

עם המעבר מ"התקוממות עממית" ל"התנגדות עממית מזוינת", נוצרה קואליציה מיליטנטית-מהפכנית שכללה את כל הארגונים הפלסטיניים. "ההתנגדות העממית" שילבה מאפיינים של התקוממות עממית יחד עם שימוש בירי שהוגדר על ידם כ"הגנה עצמית" נגד הירי של צה"ל. קואליציית הארגונים קיימה אמנם שתוף-פעולה מבצעי בין מרכיביה אך לא נכרתה ברית אידיאולוגית ביניהם לאורך כל העימות. כל אחד מהארגונים חתר, למעשה, להשיג מטרות שונות מבלי שיוסכם על מטרה לאומית משותפת לעימות, למעט שלילת הכיבוש. פעילי פתח רצו לבדל את עצמם מהרשות הכושלת ולפתור את המשבר שהיו

נתונים בו בשנות אוסלו בשאלת דרכם המדינית ותפקידם ההיסטורי כתנועה מהפכנית או כמפלגת שלטון. הם ראו בעימות הזדמנות לשקם את מעמדם באמצעות חזרה למאבק המזוין כדי לגבות מישראל את "מחיר הכיבוש". בהמשך הם הקימו את "גדודי חללי אל-אקצא" כאגף צבאי-חשאי של פתח, למורת רוחה של ההנהגה הוותיקה של פתח; החזית העממית והחזית הדמוקרטית באש"ף, שהתנגדו לתהליך אוסלו מראשיתו ובשנות אוסלו דעך מעמדן, ביקשו לשקם את כוחן בציבור ולהופיע כמגני

מפני עוצמתו של צה"ל באמצעות קבוצות צעירים נושאי נשק; תנועת חמאס, שאפה להתמיד בעימות המזוין כדי לטרפד כל כוונה אפשרית של הרשות לחזור לתהליך המדיני.

המעבר לעימות מסלים ומתפשט, אליו נגררו גם גורמים ממנגנוני הביטחון, סימן את המעבר מהמערכת הממסדית למערכת מהפכנית שהייתה בעלת מאפיינים אנארכיים מובהקים

המעבר לעימות מסלים ומתפשט, אליו נגררו בהדרגה גם גורמים ממנגנוני הביטחון, סימן את המעבר מהמערכת הממסדית למערכת מהפכנית שהייתה בעלת מאפיינים אנארכיים מובהקים. עם התמשכות העימות במאפייניו הצבאיים, נעשו נושאי הנשק מכל הארגונים לגורם הדומיננטי בקביעת סדר היום ובניהול העניינים בחברה, בעוד מוסדות הרשות ומנגנוני הביטחון שלה, אשר סימלו את הסכם אוסלו, נדחקו לשוליים: הם היוו מטרה לפגיעה ולהענשה מצד ישראל שראתה ברשות אחראית יחידה לאירועים, ואיבדו בהדרגה את יכולת התפקוד שלהם (למעט בתחומי החינוך והבריאות).

באביב 2001, כאשר המשא-ומתן המדיני לא התחדש ונוצר חלל מדיני, ביקש ערפאת לנצל את העימות כדי לדרוש ממדינות העולם והאו"ם לשגר כוחות בינלאומיים ל"הגן על העם הפלסטיני ולהסיר מעליו את המצור", וכדי לאכוף על ישראל לממש את החלטות האו"ם 242, 338 וגם 194 בעניין הפליטים. כאמור, יכולתו של ערפאת לנהל עימות מוגבל ומבוקר השתבשה לאחר איבוד השליטה על גורמי השטח, והוא זכה לביקורת חריפה מבית ומחוץ על היסוסו להטיל את מלוא כובד משקלו להרגעת העימות.⁶ הנחת העבודה שלו, שעיימות עשויה לקדם התערבות בינלאומית ושיגור כוחות הגנה מחשש לערעור היציבות האזורית והעולמית – לא התממשה. גם העולם הערבי לא נחלץ כדי לגייס תמיכה בינלאומית נגד ישראל והסתפק בצעדי הזדהות מוגבלים, כמו הגשת סיוע כספי.

הבעייתיות בהגדרת המצב מבחינה משפטית

ההסלמה הצבאית שחלה בעימות לאחר שיצא משליטתו של ערפאת, הייתה בעיקר פועל יוצא של האנארכיה שהשתררה בשטח, תחרות בין ארגונים על ביצוע "פיגועי איכות" קשים יותר, או לחלופין, שיתוף-פעולה ביניהם כדי לעמוד מול עוצמתו של צה"ל. הרשות הפלסטינית עצמה, שכאמור נתפסה בעיני ישראל כאחראית ישירה לאירועים האלימים, הפכה בהדרגה לכלי שלטוני ריק בעקבות הפגיעה המכוונת בה ובמנגנוני הביטחון שלה, במיוחד לאחר מבצע "חומת מגן" (29 מרץ-25 אפריל 2002). את מקומה תפסה מערכת מהפכנית, שמרכיביה פעלו בצורה עצמאית: בלי שליטה ריכוזית ובאופן בלתי תלוי בהנהגת אש"ף או הרשות. המשטרה, מנגנוני הביטחון ומערכת המשפט – שותקו לחלוטין לאחר "חומת מגן" והשליטה על החברה עברה מהם לידי פעילי השטח ונושאי הנשק. מציאות אנארכית זו אפשרה התערבות של גורמים חיצוניים כמו איראן וחזבאללה, משום שגורמי הטרור גילו נכונות גוברת לקבל סיוע חיצוני ולעיתים אף יזמו פנייה לקבלת סיוע.

בישראל שררה אי בהירות לגבי מהותו של העימות בחודשיו הראשונים. לראש-הממשלה אהוד ברק היה עניין להמשיך במשא-ומתן ולהשיב את המצב לקדמותו, ועל כן צה"ל נדרש להכיל את העימות, שהוגדר מבחינה משפטית

כ"התקוממות". אי יכולתו של צה"ל ליישם את הנחיית הדרג המדיני להכיל את העימות, וההסלמה שחלה באירועים ובאופיים כמו ריבוי מקרי הירי על כוחותינו, והאמצעים שצה"ל השתמש בהם בתגובה כמו תקיפה מהאוויר, יצרו צורך דוחק להגדיר את המצב מבחינה משפטית. הדבר התחדד לאור ההשלכות שהיו לכך על כללי הפתיחה באש, שאלת השפיטות, מדיניות החקירות וההעמדה לדין, שאלת הסיכול הממוקד, תיחום מקום מגורים, הריסת בתים בקנה מידה גדול, ותביעות נזיקין.⁷

ראש-הממשלה הנבחר (אביב 2001), אריאל שרון, שאף לכונן מציאות אסטרטגית חדשה, שבבסיסה דה-לגיטימציה לעראפת ועיגון מצב ביניים ארוך טווח. העימות הוגדר מאז, בגיבויו של ראש-הממשלה היוצא, כ"עימות מזוין" שתוכנן וניזום על-ידי ערפאת משום שאינו מעוניין בהסדר של שתי מדינות אלא בקעקוע המדינה והחברה בישראל במסגרת יישום "תורת השלבים" של אש"ף. הערכה זו הייתה שונה בתכלית מהערכות המודיעין הרשמיות והכתובות, לפיהן העימות פרץ מלמטה וערפאת ביקש לנצלו לצרכיו מול ישראל ומבית, ולאחר שהמשא-ומתן נפסק הוא ביקש לשוב לתהליך המדיני ולמצות אותו או לחילופין להביא לבינאום הסכסוך.⁸

מכאן ואילך הסתכמה הנחיית הדרג המדיני להפעלת הכוח הצבאי לסיכול מה שהוגדר "הסכנה הקיומית". הדרג הצבאי נדרש להתמקד בשכלול הפעילות הצבאית כדי להביא להצלחה חד-משמעית להסרת האיום האסטרטגי באמצעות מיגור ארגוני הטרור ובכללם מנגנוני הביטחון הפלסטיניים.⁹ המערכת המשפטית, הצבאית והאזרחית, התקשתה להגדיר את המצב מבחינה משפטית, לאור העובדה שהשטחים שבידי הפלסטינים מוגדרים כנמצאים תחת "תפיסה לוחמתית", שבהם המפקד הצבאי הוא הריבון ומכאן גם אחריותו לביטחונה של האוכלוסייה. בהשפעת הדרג הצבאי והמדיני, אימצה המערכת המשפטית את הגדרת העימות עם הרשות כעימות צבאי בעל מאפיינים מלחמתיים,

כמו בין שתי מדינות, שלא ניתן להחיל עליו את הכללים והאמצעים של אכיפת חוק אלא את דיני המלחמה. לפיכך, מבחינה משפטית הוגדרו האירועים כ"סכסוך מזוין" שעליו חלים דיני המלחמה.¹⁰

מאמצי התערבות בינלאומית שונים, לרבות השליחויות של המתווכים האמריקאים ג'ורג' טנט, ג'ורג' מיטשל ואנתוני זיני, נכשלו כנגד הדינאמיקה של המשך

ראש הממשלה אריאל שרון, שאף לכונן מציאות אסטרטגית חדשה, שבבסיסה דה-לגיטימציה לעראפת ועיגון מצב ביניים ארוך טווח

העימות והסלמתו והיקבעות התפיסה לפיה כשלון המשא-ומתן ופרוץ העימות האלים משקפים תוכנית הונאה של ערפאת שנחשפה בקמפ-דיוויד ובאנתפאדה. בהמשך, אירועי הטרור העולמי של ה-11 בספטמבר 2001 ואלה שהיו לאחר

מכן, אפשרו לדרג המדיני והצבאי בישראל להמשיך ולראות עין בעין את המצב העובדתי ולהגדיר את מהות העימות עם הפלסטינים כחלק מהטרור האסלאמי העולמי שיש להדבירו. גם כאשר הדרג הצבאי ביקש, החל מהשנה השלישית של העימות, לבחון את הרלבנטיות של המדיניות הננקטת, בעקבות מאזן הביניים של ניהול "העימות המוגבל" ומתוך תחושת אחריות פנימית והכרה שאין פתרון צבאי לעימות – הוא לא ערער על הגדרת המצב העובדתי. בין הדרג המדיני והצבאי לא התנהל בירור סביב מהות העימות, סיבותיו ומטרותיו, ונושאי השיח ביניהם היו בעיקר הפעולות הצבאיות ואישורן המבצעי, ובעיקר "הסיכול הממוקד", שהפך למדיניות העיקרית של ישראל נגד ארגוני הטרור הפלסטינים.¹¹

ישום תורת "העימות המוגבל" באנתפאדה

מסקנת צה"ל מהנחיית הדרג המדיני ומהגדרת המצב העובדתי והמשפטי הייתה שמדובר בעימות מזוין ממושך עם אויב שאינו סדיר אך מוכוון על-ידי הרשות הפלסטינית ומונה, בין היתר, עשרות אלפי נושאי נשק מקרב מערך הביטחון הפלסטיני, שתכליתו תהיה "הוגעה": ההתמודדות על יכולת העמידה של ישראל. על רקע זה ועל בסיס לימוד מקדים של סוג המערכה החדש עם הפלסטינים, בין היתר בתרחיש של כישלון התהליך המדיני, גיבש צה"ל את תוכניותיו המבצעיות לניהול מערכה מתמשכת שכונתה "עימות מוגבל" או "עימות בעצימות נמוכה". מאפייניה של המערכה שתוכננה היו קרובים לאלה של מאבק בין-מדינתי ומטרתה הייתה: לעצב מציאות עתידית שתשרת באופן מיטבי את המטרה המדינית-אסטרטגית. בהתאם לכך גובשה מסגרת תפיסתית מקיפה, שחיברה בין רמת היעדים המדיניים ועד לפעילות הטקטית, והייתה אמורה לאפשר תאימות בין רמות המדרג (תשע במספר) – החל מהרמה המדינית ועד לחייל שבמחסום.¹²

צה"ל הדגיש בפני הדרג המדיני והחברה בישראל, שניהול ה"עימות המוגבל" מחייב ניהול מערכה משולבת ומתואמת, היינו תיאום מרבי בין הגורמים הרבים המשולבים בו: המדיני, הצבאי, הכלכלי, ההומאניטארי, הדיפלומטי וההסברתי,¹³ וכן נדרש למלחמה הזו חוסן חברתי שיאפשר לכידות ויכולת עמידה. מדיניות הפעולה שגובשה בצה"ל כללה הפעלת כוח רב נגד הפרות הסדר ופעולות הטרור של הפלסטינים. בעבודת מטה נרחבת ברמה המטכ"לית (אגף התכנון, אגף המבצעים, פיקודים,

בין הדרג המדיני והצבאי לא התנהל בירור סביב מהות העימות, סיבותיו ומטרותיו, ונושאי השיח ביניהם היו בעיקר הפעולות הצבאיות ואישורן המבצעי

תיאום פעולות הממשלה בשטחים) גובשו והופעלו "מנופי-לחץ" רבים ושיטות פעולה צבאיות מגוונות נגד ההנהגה, מערך הביטחון (לרבות מנגנונים שלא נטלו חלק בעימות), האוכלוסייה, וגורמי הטרור. הפעילות הצבאית היזומה כללה

שיכול ממוקד של "פצצות מתקתקות" ובכירים פוליטיים, מעצרים בעומק השטח הפלסטיני, חישוף, רישות, הגבלות תנועה חמורות כמו "כתרים", עוצרים וכן כיבוש שטח ב"חומת מגן".

הגדרת העימות מבחינה משפטית כ"סכסוך מזוין בין-מדינית"¹⁴ שחלים עליו דיני המלחמה והחלת תורת "העימות המוגבל" לגביו על-ידי צה"ל, תרמו לקיבוע התודעה אצל שני הצדדים ולעיצוב המציאות הביטחונית:¹⁵ בצד הישראלי ההגדרה תורגמה לנכונות להפעיל אמצעים כוחניים נרחבים לפגיעה מכוונת ומתמשכת ברשות ובמנגנוניה כענישה על אי מאבקם בטרור או בשל סיוע לו; בצד הפלסטיני הובן כי ישראל נחושה להשתמש בכוחה הצבאי כדי להכניעו ולא לצו לקבל את תכתיביה להסדר כניעה, ומכאן שעליו לגמול לה כדי לא להיכנע. קעקוע הרשות ומנגנוניה הביא, בסופו של דבר, להשתלטות מערכת מהפכנית על השטח, להתלכדות חברתית ("עמידה איתנה"), לטשטוש ההבדלים בין הארגונים ולשיתוף-פעולה מבצעי ביניהם, שהגביר את יכולותיהם המבצעיות להוציא לפועל פיגועים רבים לאורך זמן.

ניהול המערכה נגד הפלסטיניים התאפיין בשני מרכיבים מרכזיים. האחד, ראיית הכוח הצבאי כאמצעי יחיד להשגת שינוי תודעתי בצד הפלסטיני. במרכיב זה היה ליקוי פנימי, שכן שינוי תודעה אינו יכול להתבצע באמצעות הפעלת כוח צבאי בלבד אלא מחייב הצגת אופציה נוספת בפני הצד השני, שתהיה מבחינתו הרע במיעוטו. בהעדר הצגת חלופה מדינית¹⁶ לדרך העימות, הרי שהפעלת הכוח ומאמץ ההרתעה לצורך השגת שינוי התודעה מאבדים כל תוקף. באופן זה

האוכלוסייה מוכנסת למעין "צינוק תודעתי" לפיו המצב של המשך העימות הוא עדיף מבחינתה על פני כניעה, ומכאן שהתוצאה היא הפוכה מזו המקווה, ומובילה דווקא לצריבת תודעת המאבק. לפיכך, גם למבצע "חומת מגן" הייתה רק השפעה זמנית ומוגבלת על הציבור כאשר התעוררו בו ספקות לגבי המשך המאבק המזוין, אך בהעדר אופק מדיני לא הושג שינוי תודעתי של ממש בכיוון זה.¹⁷

מרכיב שני בניהול המערכה היה העדר הבחנה בין טרור לאוכלוסיה. על אף מודעות הדרג הצבאי לכך שבשטחי הרשות הפלסטינית פועלים כוחות שונים (הנהגה פלסטינית, אוכלוסייה, ארגונים פרגמטיים, ארגונים קיצונים) שלכל אחד מהם יש "סדריום" משלו, הרי בפועל לא באה ההבחנה ביניהם לידי ביטוי בשטח וההתייחסות אל כולם הייתה כאל מקשה אחת. צה"ל אמנם ראה את ההבחנה הזו כנדבך חשוב כדי להגיע להישגים התודעתיים

ניהול המערכה נגד הפלסטיניים התאפיין בשני מרכיבים מרכזיים. האחד, ראיית הכוח הצבאי כאמצעי יחיד להשגת שינוי תודעתי בצד הפלסטיני. מרכיב שני היה העדר הבחנה בין טרור לאוכלוסיה.

שבהם, על-פי הבנתו, ישראל מעוניינת ככלי להשגת יעדיה המדיניים, אך יישם תפיסה הפוכה לשם השגת המטרה שהוגדרה לו על-ידי הדרג המדיני להכלת העימות: צה"ל הפעיל מנופי לחץ כבדים על האוכלוסייה כדי שהיא בתורה תפעיל לחץ על הרשות להפסיק את האנתפאדה. פעילות זו הביאה לפגיעה משמעותית במרקם החיים הפלסטיני והיא כללה, בין היתר, הטלת סגרים וכתרים, ביתור הרצועה, סגירת המעבר הבטוח, פגיעה בתשתיות וכניסות לתוך שטחי A. גם הנחיות הדרג המדיני להבחין בין אוכלוסייה המעורבת בטרור לבין אוכלוסייה שאינה מעורבת לא יושמו, שכן, לעתים קרובות בפעילות הצבאית לצורכי סיכול נזנחו השיקולים לאי פגיעה באוכלוסייה.¹⁸ הפגיעה המתמשכת באוכלוסייה יצרה אפקט מנוגד לזה המיוחל: גורמי הכוח השונים בחברה שמרו על אחדות המטרה של המאבק נגד ישראל והניחו בצד את סדרי היום השונים שלהם. אתוס הקורבן הועצם וכך גם רגשות הנקם בקרב האוכלוסייה שנרתמה לתמוך במאבק.

תורת "העימות המוגבל" על מושגיה השונים, שיושמה בהתמודדות עם הפלסטינים, לא הביאה למימוש היעדים. השיח בין הדרג המדיני והדרג הצבאי היה נטול מטרה משותפת לכל אורך העימות:¹⁹ הדרג המדיני לא הגדיר את מטרות העימות זולת הפעלת הכוח הצבאי לסיכול מה שהוגדר כסכנה קיומית ("מלחמה על הבית"), והדרג הצבאי בהתאם לכך הגדיר את מטרות הפעילות הצבאית במונחים שליליים: "הרתעת הפלסטינים משימוש בכוח וצריבת תודעתם שלא יוכלו להכתיב לישראל מהלכים מדיניים בהתאם לאינטרסים שלהם".²⁰ יתר-על-כן, הדרג המדיני סלד מהעיסוק במושגי ה"עימות המוגבל" (כמו "השפעה על התודעה", "גבולות המערכת", "גבולות המערכה") ועם הזמן התהווה מצב מהופך, א-סימטרי, שבו הדרג הצבאי היה זקוק להקשר מדיני לצורך יישום מדיניותו הצבאית בצורה אפקטיבית ואילו הדרג המדיני דגל בדרך הצבאית בלבד.

בשנתו השלישית של העימות חלה הבשלה בדרג הצבאי והמדיני, שביטאה התפכחות הדדית מהתוחלת שיש במענה הצבאי לבדו בניהול הסכסוך עם הפלסטינים בעוד הקיפאון המדיני נמשך. הדרג הצבאי לא עמד בציפיות הדרג המדיני לגרום לפלסטינים להניח את נשקם, והגיע להכרה שאין פתרון צבאי לסכסוך לאור טבע העימות ומגבלות ניהולו בהיגיון צבאי מסורתי.²¹ בנסיבות אלה הוא יזם את שינוי המושגים "ניצחון" ו"הכרעה"²² בהיותם בלתי רלבנטיים לסכסוך, וציפה להנחיותיו של הדרג המדיני, שיביא בחשבון את המסקנה כי לא ניתן להגיע לניצחון והכרעה בעימות וכי נחוץ לחדש את התהליך המדיני ואת ההידברות עם "פרטנר" פלסטיני.²³ הדרג המדיני, מאוכזב מאי הכרעת העימות, המשיך לדבוק בתפיסה ש"אין עם מי לדבר ואין על מה לדבר", אך הגיע להכרה כי אבד הכלח על פרדיגמות ותפיסות יסוד שהחזיק בהן. כך למשל, הובן מצד אחד, כי לא ניתן להפסיק לחלוטין את הטרור, לא ניתן להחזיק אוכלוסייה תחת כיבוש

לאורך זמן וישראל לא יכולה לקחת על עצמה אחריות ל-3.5 מיליון תושבים; מצד שני, הועדפו מהלכים חד-צדדיים על-פני פתרונות מדיניים, לרבות נסיגה משטחים ועקירת ישובים תחת אש, מאשר להמשיך במצב של קיפאון המזמין תוכניות מדיניות של גורמים שונים.²⁴

הרצון של הדרג הצבאי לבחון את הרלבנטיות של המדיניות הנקטת, היה כרוך במידה רבה של מתיחות עם הדרג המדיני. אחד הביטויים להעדר בירור המטרות האסטרטגיות, היה העובדה שהדרג המדיני יזם את תוכנית ההתנתקות מרצועת עזה ללא שיח מקדים עם הדרג הצבאי, ועל כן לא התרחשה חשיבה משותפת לגבי מרכיבי התוכנית. כתוצאה מכך היו הערכות סותרות בין הדרגים לגבי טיב התוכנית מבחינת השלכותיה על האינטרסים הביטחוניים של ישראל וכן לגבי האופן הראוי בו רצוי לבצע את ההתנתקות: האם בהסכמה ועם בר-שיח פלסטיני אשר יקבל לידי את הסמכויות והשטח – או לא. בעוד תקוות הדרג המדיני הייתה שההתנתקות תביא ל"קניית זמן" ולתקופה שבה תצומצם יכולת הפלסטינים לפגוע בישראל ויתחוללו שינויים שיביאו לצמיחת הנהגה חדשה ופרגמטית יותר למשא-ומתן, נטיית הדרג הצבאי הייתה להעדיף נסיגה בהסכמה, מתוך ראייה של הקשרים ביטחוניים ואחרים,²⁵ למשל: הנסיגה עלולה להתפרש כפרס לטרור²⁶ וכן חשש מהשפעה שלילית כמו במקרה הנסיגה מלבנון.

ההעדר הגדרת מטרה מדינית אסטרטגית לישראל מעבר לשלבי העימות, התוצאה המעשית של ניהול ה"עימות המוגבל" עם הפלסטינים הייתה מוגבלת מבחינת מימוש יעדי המערכה. ההבדלים העמוקים בתפיסת מהות העימות בצד הישראלי ובצד הפלסטיני, והניסיון להכריע את העימות באמצעות פעילות צבאית וללא הקשר מדיני, הביאו לידי כך שהעימות הדרדר למעגל קסמים אלים שהתאפיין בפעולה-תגובה-פעולה-תגובה, וגלש לעימות כולל ומתמשך כאשר כל צד מבקש להנחית את המכה האחרונה. למעשה כל צד השפיע על פעילות הצד השני: מצד אחד השפיעו פעולות הטרור על אופיין ועוצמתן של פעולות צה"ל, אך מצד שני לפעולות הצבאיות הייתה השפעה על פעילות פלסטינית אלימה. כך למשל, החיסול של אבו עלי מצטפא, מזכ"ל החזית העממית לשחרור פלסטין, ושל ראאד כרמי, בכיר בגודי חללי אל-אקצא מטול כרם,²⁷ הגביר את רמת הטרור של

אחד הביטויים להעדר בירור המטרות האסטרטגיות, היה העובדה שהדרג המדיני יזם את תוכנית ההתנתקות מרצועת עזה ללא שיח מקדים עם הדרג הצבאי

הפלסטינים; ולעומת זאת, לפעולת הטרור במלון פארק בנתניה הייתה השפעה על ביצוע "חומת מגן". מצב זה ביטא, במידה רבה, היקלעות למדיניות שהיא במהותה תגובה למהלכים של הצד השני, היינו הזדנבות אחרי האירועים ולא שליטה בהם. גם לאחר שינוי מציאות זו בעקבות מבצע "חומת מגן", אשר אפשר לצה"ל לשלוט

באירועים ולעצב את המציאות הביטחונית, שבה לשרור כעבור מספר חודשים המציאות הקודמת, בהעדר מהלך מדיני.²⁸

תוצאות ולקחים

תפיסת מהות העימות, בניגוד להערכות המודיעין הרשמיות, כמאבק צבאי שתוכנו וניזום מצד הרשות שתכליתו לקעקע את מדינת ישראל ולשלול את קיומה באמצעות הדמוגרפיה, התעלמה מן ההקשר הפוליטי והחברתי המורכב של העימות.²⁹ היא יצרה רושם כאילו החברה הפלסטינית כולה היא בעלת יעדים לאומיים אבסולוטיים המשתקפים בנרטיב הלאומי הפלסטיני, לאמור: חיסול ישראל כמדינה יהודית וכינון "פלסטין השלמה". על-פי הידוע לפני העימות, במהלכו וגם כיום, התפיסה המכוננת של העמדה הפלסטינית, המקובלת על אש"ף והרשות ועל רוב הציבור הפלסטיני היא: כינון מדינה פלסטינית עצמאית ובעלת מרכיבי-חיות ("viable") לצד מדינת ישראל ולא במקומה, ומתן פתרון הוגן לבעיית הפליטים. אף שיתכן, כי החלום לסילוק ישראל קיים, והוא בא לביטוי בהצהרות של אישים גם מהזרם הפרוגמאטי (כמו צח'ר חבש), הוא לא היווה בסיס לתוכנית פעולה מעשית. אמנם הטרור הפלסטיני היה קשה ומאיים, אך עדיין יש להסביר את מניעיו על-פי טבעו של העימות כסכסוך לאומי מקומי ולא דתי עולמי.³⁰

המדיניות שנועדה להבחין בין הכוחות השונים הפועלים בשטחי הרשות הפלסטינית כשלה, משום שההתייחסות לכל חלקי האוכלוסייה הפלסטינית הייתה כאל מקשה אחת בעת שהופעלו מנופי הלחץ ובוצעו הפעולות הצבאיות. התגובה לכך הייתה שגורמי הכוח השונים, בעלי האידיאולוגיות הפוליטיות השונות, איחדו שורות במאבק המשותף נגד ישראל כשהם זוכים בתמיכת הציבור. כתוצאה מכך לא הושגו ההישגים התודעתיים שהיו אמורים להוות "כלי להשגת היעדים המדיניים" של ישראל.³¹ גם הניסיון להפעיל מנופי לחץ כבדים על האוכלוסייה כדי שהיא בתורה תפעיל לחץ על הרשות להפסיק את העימות כשל ורק העצים את רגשות הנקם ורתם את האוכלוסייה למאבק. בהיעדר אופק מדיני הלכה והתפשטה בציבור הפלסטיני ההכרה ש"אין מה להפסיד". בנסיבות אלה –

תפיסת מהות העימות – בניגוד להערכות המודיעין הרשמיות – כמאבק צבאי שתוכנו מצד הרשות ושתכליתו לקעקע את מדינת ישראל, התעלמה מן ההקשר הפוליטי והחברתי של העימות

מדיניות הפעלת עוד ועוד כוח הגדילה אמנם את האסימטריה ביחסי הכוחות הצבאיים, אך קיבעה את הצד הפלסטיני הנחות במצב תודעתי ש"אין מה להפסיד", שבו נתפס הרצון להקרבה בפיוועי ההתאבדות כגורם המאזן היחיד מול עוצמתה הצבאית של ישראל.

הפעילות הצבאית הרצופה של צה"ל ומנופי הלחץ שהופעלו על הצד הפלסטיני לא הרתיעו בדרך-כלל את האוכלוסייה ואת מובילי ההתקוממות המזוינת. הגורמים העיקריים לכך היו התחושה הבסיסית של היות הצד הישראלי הגורם העיקרי בסבלם מאז הכיבוש ב-1967 (ולא הרשות או מבצעי הפיגועים) וכך גם בעימות הנוכחי, וכן ההכרה שאין בפניהם אופציה שלישית אלא כניעה או מאבק. אף אם הפעולות הצבאיות היו מכוונות נגד מטרות טרור, הרי האופן בו הן נתפסו בעיני האוכלוסייה וההנהגה, הוא שעיצב את תפיסת מהות העימות בעיניהם והשפיע על התנהגותם ועל תמיכתם בהמשך המאבק.

הישגים צבאיים טקטיים ואופרטיביים אינם זהים בהכרח עם "ניצחון", שכן הם עלולים ליצור מציאות שהיא בעוכרי האינטרס הישראלי. אף שצה"ל הפגין יכולות מודיעיניות וצבאיות גבוהות וזכה להישגים רבים בתחום הסיכול והמניעה, הרי המטרות המקוות מפעילותו לא הושגו. ראשית, העימות לא הוכל אלא הסלים והתפשט, כשהציבור הפלסטיני העניק לגיטימציה לפיגועי ההתאבדות וראה במבצעייהם כשליחי נקמה; שנית, העובדה שלא הייתה חלופה ריאלית לאורך העימות ביססה את תחושת "הצינוק התודעתי" אליו נקלעה החברה והעצימה בקרבה את תודעת המאבק, ובתנאים אלה נחלש כושר ההרתעה של ישראל משום שהעצמה הצבאית לא הרתיעה את המתאבד או את מבקשי הנקמה בשם העם והמאבק הלאומי; שלישית, הפגיעה במרכז השלטוני הפלסטיני ובמנגנוני הביטחון החלישה את מעמד הביניים ואת הזרם הפרגמטי, חיזקה את חמאס ויצרה חלל אשר שאב לתוכו גורמים חיצוניים כמו חזבאללה ואיראן; ורביעית, הציבור הפלסטיני והנהגתו לא שינו כמלוא הנימה מעמדתם המדינית הקבועה בסוגיות הסדר הקבע כתוצאה מהעימות, והם שבו לעמוד על זכויותיהם כאשר המשא-ומתן התחדש. רוב הציבור המשיך לראות בהתקוממות ובהתנגדות נגד הכיבוש זכות לגיטימית במאבק הלאומי עם ישראל למען מימוש זכויותיהם הלאומיות.

כישלון הדרך המדינית של ההנהגה הלאומית הפלסטינית וקריסת הרשות שיצרה ואקום שלטוני, שיחקו לידי חמאס והביאו להתחזקות הניכרת בשנות העימות ולביסוס דרך הג'האד והמאבק המזוין כאופציה יחידה. העדר החלופה לדרך המאבק האלים הביא גם לביטול הבידול ולטשטוש ההבדלים בין הזרם הלאומי הפרגמטי לבין הקבוצות השונות של מתנגדי ההכרה

בישראל והתהליך המדיני עימה. הדבר גרם לכך שתודעת המאבק התפשטה בכל החברה וגם אם רוב הציבור לא נטל חלק פעיל בעימות, הרי החברה כולה העניקה לגיטימציה להתמשכותו ולפיגועי התאבדות. בעיני הציבור וגורמי הכוח שנטלו

אף שצה"ל הפגין יכולות מודיעיניות וצבאיות גבוהות וזכה להישגים רבים בתחום הסיכול והמניעה, הרי המטרות המקוות מפעילותו לא הושגו

חלק פעיל בעימות, תוכנית ההתנתקות של ישראל מרצועת עזה וצפון הגדה הייתה עדות להישג וניצחון שלהם בעימות.³² יחד עם זאת, נראה כי פעולות צה"ל כן חוללו חשיבה מחדש לגבי צורת המאבק. הפגיעה בנפש, ברכוש, בכלכלה, ובאזרחות החיים היום-יומיים, ובעיקר סכנת ההתפוררות החברתית והשלטונית שריחפה על החברה כתוצאה מהעימות המזוין, הביאו להערכה מחודשת של העלות והתועלת שבשימוש במאבק מזוין לקידום העניין הלאומי. הרהורים אלה היו קיימים ברובם מתחת לפני השטח עוד בזמנו של ערפאת, אולם הלגיטימציה לביטויים הפומבי הופיעה רק לאחר חילופי השלטון. אבו מאזן וראש-הממשלה סלאם פיאד, ועימם רוב הציבור, מאוחדים כיום בדעה שהסיכוי היחיד להגשים את היעדים הלאומיים של העם הפלסטיני הוא בדרכים בלתי-אלימות, ובשנים האחרונות הם מקדמים, הלכה למעשה, את תוכניותיהם לבניין המדינה בדרך.

על אף העמקת הכעס והשנאה כלפי ישראל בשנות העימות, הרי דימויה בעיני הציבור הפלסטיני ויחסו לשלום עימה או למאבק נותרו לאורך כל שנות העימות, כמו בעבר, תלויי הקשר.³³ דהיינו, גם בשעות הקשות ביותר במהלך העימות הציבור תמך בחלופה מדינית ובאפשרות של הסדר של שתי מדינות לשני העמים. במילים אחרות, הציבור היה מוכן להסיר את תמיכתו בעימות המזוין ולהביא לסיומו, אך הוא לא היה מוכן לעשות זאת בטרם יושג אופק מדיני. עד אז הוא המשיך לתמוך במאבק המזוין והתנגד לריסון פלסטיני חד-צדדי. מכאן, שהתמיכה הציבורית הרחבה במאבק האלים אמנם ביטאה הקצנה שחלה בתודעת המאבק ובתמיכה במבצעי הפיגועים, אך היא לא הייתה תולדה של קיצוניות מהותית כמו הסתלקות

מעמדות היסוד המוכרות והפרגמטיות (פתרון של שתי מדינות) ומעבר לאימוץ עמדות קיצוניות של תמיכה ב"מאבק המזוין" במטרה להכריע את ישראל. ההקצנה שחלה בציבור הייתה תולדה של נסיבות המבוי סתום והעדר חלופה מדינית, ולפיכך השינוי בתודעת המאבק היה עשוי להתחולל רק עם שינוי במציאות בשטח והופעת האופק המדיני.

הניסיון המוצלח של פיקוד המרכז של צה"ל בגדה המערבית החל משנת 2005, הוכיח שבאמצעות הפרדה בין המלחמה בטרור לבין האוכלוסייה באמצעות פעולות

מניעה ממוקדות שהשפעתן על הסביבה ועל הציבור היא מינימאלית, ניתן להשיג, מצד אחד, הצלחות מבצעיות משמעותיות, ומצד שני להביא לשיפור המצב הכלכלי ולצמצום היקף המצטרפים למעגל הטרור. מכאן עולה השאלה האם לא היה ניתן להשיג את הפחתת תמיכת האוכלוסייה הפלסטינית בטרור בדרך יעילה ומהירה

כישלון הדרך המדינית של ההנהגה הלאומית הפלסטינית וקריסת הרשות, שיצרה ואקום שלטוני, שיחקו לידי חמאס והביאו לביסוס דרך הג'האד והמאבק המזוין כאופציה יחידה

יותר אילו היה צה"ל פועל באופן יותר סלקטיבי במהלך העימות והאם אמנם ניתן היה, בנסיבות המאבק, להשתמש בכוח באופן סלקטיבי. כרוכות בשאלה זו סוגיות אופרטיביות ספציפיות, כגון: האם באמת היו כל המחסומים דרושים, וגם שאלות מוסריות ומבניות-חברתיות, כגון: האם הדרג הצבאי, שמוטלת עליו האחריות למנוע פגיעה בחיי אזרחי המדינה, רשאי מבחינה מוסרית ליטול סיכון ולהוריד מחסומים במצב שבו יתכן ואף סביר שלמחסום יש ערך מניעתי (שאינו ניתן לקביעה חד משמעית), והאם הצבא הוא זה שצריך לקחת את הסיכון במצב כזה של אי ודאות או שמא זו צריכה להיות החלטת הדרג המדיני. שאלה זו עומדת לגבי כל מרכיב בפעולות צה"ל, כגון סיכולים ממוקדים, חישופים והריסות בתים. כך או כך, המסקנה היא, שהתמודדות עם התקוממות עממית ומאבק לשחרור לאומי אינה יכולה להצטמצם לפן הצבאי בלבד, גם אם ננקטת אסטרטגיה של "עימות מוגבל" ארוך טווח, המביאה את עוצמתו של הצבא לידי ביטוי במבצעים צבאיים נקודתיים או רחבים. הניסיון ההיסטורי מלמד שלא ניתן להגיע להכרעה צבאית של עם מתקומם, ולא ניתן לצרוב בתודעתו ערכים שמשמעותם ויתור על זכויות לאומיות ועל עמדות מדיניות עקרוניות, אלא נדרש פתרון מדיני. האלטרנטיבה להסדר מדיני במקרה הפלסטיני עלולה להיות אנארכיה והתפוררות סופית של הרשות הפלסטינית, ו/או השתלטות של הזרם האסלאמי על השלטון, או מעשה חד-צדדי מצד ישראל (התנתקות, גדר הפרדה).

הערות

- 1 בכירים מכל ארגוני קהילת המודיעין הודו בדיעבד, כי האנתפאדה פרצה מלמטה ולא הייתה מהלך מתוכנן על-ידי ערפאת. ראו דבריו המפורשים של אבי דיכטר, ראש השב"כ בשנות אנתפאדת אל-אקצא, בערב עיון בנושא שקיים מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים ב-1 מארס 2006. דיכטר סיפר כי חקירת הפלסטינים הרבים שנעצרו לאחר פרוץ האירועים בספטמבר 2000 הבהירה סופית כי יאסר ערפאת לא עמד מאחורי האירועים, שפרצו באופן ספונטני בשטח. דברים דומים אמרו סגן ראש השב"כ באותה עת יובל דיסקין וד"ר מתי שטיינברג, יועצו המיוחד של ראש השב"כ. ראש אמ"ן אלוף עמוס מלכא ומחבר מאמר זה שעמד בראש הזירה הפלסטינית בחטיבת המחקר, וכן איש המחקר במוסד תא"ל (במיל.) ד"ר יוסי בן-ארי, קבעו במפורש שהאנתפאדה פרצה מלמטה כמחאה עממית. ראו לדוגמה: הארץ, 13 בפברואר 2006, הארץ, 4 באפריל 2006.
 - 2 <http://www.haaretz.co.il/hasite/pages/ShArtPE.jhtml?itemNo=682159&contrassID=2&subContrassID=3&sbSubContrassID=0>
 - 3 <http://www.haaretz.co.il/hasite/pages/ShArtPE.jhtml?itemNo=702315&contrassID=2&subContrassID=3&sbSubContrassID=0>
- 2 'תפיסה לוחמתית' הוא ביטוי במשפט הבינלאומי המתייחס לטוחים המצויים בכיבוש בעקבות מלחמה.
- 3 הרמטכ"ל שואל מופז, סגנו משה יעלון ואחרים, הגדירו בהזדמנויות שונות את העימות כ"מלחמה על הבית" וכ"חרב המונחת על צווארה של המדינה". כעבור עשור, שלל

- ראש אמ"ן עמוס ידלין הגדרות אלו, כשאמר בהרצאה: "אני ממליץ להיזהר כשמדברים במונחים של איום קיומי על ישראל. בתחילת העשור היו מי שראו בטרור הפלסטיני איום קיומי על ישראל. כבר אז סברתי שאבחנה זו בעייתית ולא נכונה". (שם ההרצאה: "אבני דרך בשנת 2009 – איומים והזדמנויות לישראל", אוניברסיטת תל-אביב, 17 נובמבר 2008).
- 4 הערכות ביקורתיות נוקבות על מאפייני פעולתו של צה"ל בעימות עם הפלסטינים הופיעו בכתביהם של ממלאי תפקידים ממלכתיים באותה עת כמו שלמה בן-עמי, גלעד שר ואמנון ליפקין-שחק. שלמה בן עמי, **חזית ללא עורף**, ידיעות אחרונות, תל אביב 2004, עמ' 319–320. בן-עמי: "הנחיות הדרג המדיני אישרו פעולה כזאת או אחרת, אך תמיד ברוח מצמצמת ובכוונה להכיל את האירועים ולא להרחיבם. לפיקוד של צה"ל היה סדר יום שונה, ורוח מפקדיו הקרינה זעם מתפרץ שהביא בסופו של דבר להרחבת מעגל הקסמים של האלימות, במקום לצמצם אותו... השר אמנון ליפקין-שחק הביע את תסכולו על כך שהצבא עושה בשטח מלחמה אחרת לגמרי מזאת שעליה הנחה הדרג המדיני. מח"טים ושאר מפקדים בשטח ניהלו את המלחמה כראות עיניהם... המדיניות של ענישה"; גלעד שר, **במרחק נגיעה**, ידיעות אחרונות, תל אביב 2001, עמ' 368. שר: "ניתן היה לצפות כי צה"ל ישתף פעולה עם הניסיונות החוזרים ונשנים להרגעה שנעשו בהובלתו של הרמטכ"ל לשעבר, אמנון שחק. אך עדויות מן השטח הצביעו על מקרים לא מעטים של סטייה מהנחיות הדרג המדיני. בשלב מסוים הרים שחק ידיים: כך אי-אפשר להמשיך. מקצת הסיכומים וההתחייבויות של ראש הממשלה, שהועברו לצבא על-ידי מזכירו הצבאי, "התאיידו": טנקים לא הוזזו לאחור; מפקדיהם הסתפקו בהסטת הקנים. אזור הדיג בעזה לא נפתח. עובדים פלסטינים הורשו לעבור במספרים זעומים, בניגוד להנחיה מפורשת".
- 5 התפרצות האנתפאדה בספטמבר 2000, כמו בדצמבר 1987, הייתה ספונטאנית, מעשה בלתי מתוכנן שהתפתח מלמטה כאשר האווירה ברחוב הייתה מוכשרת להתפרצות ואירוע בודד היווה "טריגר" להתלקחות. וכמו ב-1987 כך ב-2000 ההנהגה הלאומית הפלסטינית "רכבה" על גב האנתפאדה כדי לשלוט בה ולנצלה לצרכיה המדיניים והפוליטיים.
- לינדה טבאר, אשת אקדמיה פלסטינית-קנדית, שניתחה את התהליכים שהתרחשו בחברה הפלסטינית בעימות, טוענת כי האנתפאדה שפרצה ב-2000 הייתה תגובת נגד של המעמדות הנחותים בחברה, ובמיוחד הפליטים, ל"בגידת האליטות" הוותיקות של הזרם הלאומי (הנהגת פתח והרשות), אשר יצרו בתהליך אוסלו מציאות וירטואלית ושיח שקרי של שלום, בעוד שמתחת לפני השטח המשיך הכיבוש לחלחל. ההתפרצות הייתה, בראייתה, אמירת לאו ברורה להמשך ההגמוניה של האליטות שגם בעימות הן נותרו צמודות לתפיסת אוסלו, וראו בעימות לא יותר מאשר תמרון טקטי במקום בחירה אסטרטגית. טבאר אף מבקרת בהקשר זה את התבטאויות אבו מאזן נגד המאבק האלים. ראה: מאמרה "מחנה הפליטים ג'נין – מודל חדש להתלכדות לאומית" שהתפרסם בגיליון "Between the Lines", מארס 2003 (Jenin Refugee Camp: A Model of National Regrouping)
- 6 רוב מכריע של ההנהגה הוותיקה ברשות (ביניהם, אבו מאזן, אבו עלאא, רוב השרים, טייב עבד אל-רחים ואחרים), מפקדי "הביטחון הלאומי" (חאג' אסמאעיל ועבד אל-ראזק מג'אידה) וראשי מנגנונים נוספים (ג'בריל ר'וב ומחמד דחלאן), התנגדו לאופי המיליטנטי שהתפתח בעימות. הם הצביעו על נזקי המאבק האלים לפלסטינים וחששו בעיקר מאיבוד שליטה וערעור היציבות, וקראו לשוב למאבק עממי בלתי אלים.

- 7 כך למשל עלתה השאלה האם צריך להמשיך ולאפשר את המצב לפיו כל תושב פלסטיני יכול לגשת לבית משפט ישראלי ולהגיש תביעת נזיקין בגין אירועים שקרו כתוצאה מהפעילות של החיילים. על-פי חוק הנזיקין במעשה מלחמה אי אפשר להגיש תביעות אזרחיות.
- 8 ראה: אפרים לביא, "עבודת המודיעין בזירה הפלסטינית – הערכה ביקורתית", **מבט-מל"מ**, כתב עת לענייני מודיעין וביטחון, המרכז למורשת המודיעין, גיליון 52, (כסלו תשס"ט, דצמבר 2008), עמ' 30–33.
- 9 העיסוק הגובר של הדרג הצבאי, בעיקר ברמה האופרטיבית, בנייתו "גבולות המערכת" ו"גבולות המערכה", לשם ניהול "עימות ממושך בעצימות נמוכה" והגדרת מטרות כמו "צריבה תודעתית" – עיסוק זה היה זר ומיותר בעיני הדרג המדיני.
- 10 בתשובת פרקליטות המדינה לבית-המשפט העליון לגבי עמדתה בשאלה מהי מערכת הדינים החלה בעימות: האם דיני מלחמה, דינים לשימוש בכוח "פחות ממלחמה" – Armed Conflict Short of War, או אפיון אחר, נאמר: "מכל המקובץ לעיל ניתן לסכם ולומר כי פעילות לחימה של כוחות הביטחון, המוכוונות כנגד מחבלים ומשלחיהם, מוסדרת, הן על פי הדין הישראלי, והן על פי הוראות המשפט הבינלאומי, בכללי דיני הלחימה המנהגיים שבמשפט הבינלאומי". ראה הודעה מפורטת בעניין זה מטעם פרקליטות המדינה בעקבות בקשת בית-המשפט העליון מיום 18 באפריל 2002.
- 11 היה זה ביטוי מובהק למה שיהושפט הרכבי ז"ל כינה כ"טקטיקזאציה של האסטרטגיה המדינית", ולמעשה גם של החשיבה הצבאית: הטקטיקה הצבאית הפכה להיות האסטרטגיה.
- 12 תיאור זה לגבי מדיניות הדרג הצבאי והיערכותו לעימות לקוח ממאמרו של סגן הרמטכ"ל. ראה: משה יעלון, "הכנת הכוח לעימות מוגבל", **מערכות**, גיליון 380–381 (דצמבר 2001), עמ' 24–29.
- 13 בתחום הסברתי, שולבה (כבר משלהי שנת 2000) חטיבת המחקר באמ"ן באופן מעשי במאמצי הדרג המדיני לדה-לגיטימציה כלפי ערפאת והרשות הפלסטינית.
- 14 למעשה, מול ההמשגות של המערכת המשפטית וצה"ל לגבי הגדרת מהות הסכסוך כ"עימות מזוין" וכ"מלחמה", לא היה בנמצא ידע מתחרה, אלטרנטיבי, של גורם סמכותי אחר. גם ההערכות הכתובות של חטיבת המחקר באמ"ן איבדו מערכן בשעה שאמ"ן דיבר בשני קולות: "תורה שבכתב" שהצביעה בעקביות על כוונותיו של ערפאת למצות את התהליך המדיני במטרה להגיע לפתרון של שתי מדינות, והסבירה את אירועי ספטמבר 2000 כהתקוממות עממית; ו"תורה שבעל פה" שתמכה ללא סייג בתוכנה של המשגה המשפטית והצבאית, אשר תאמה להסברי הדרג המדיני לגבי נסיבות כשלון התהליך המדיני ופרוץ העימות.
- 15 עיצוב המציאות הביטחונית השפיעה גם על עיצוב המציאות המדינית-פוליטית ותרמה, בין היתר, לתפיסה של "אין פרטנר", שלילת כל אפשרות להסדר מדיני ועל כן לצורך לפנות למדיניות של מהלכים חד-צדדיים.
- 16 יצוין, כי מבחינת הצד הפלסטיני הצעות ישראל בקמפ-דיוויד ובטאבה היו אמנם התקדמות רבה במשא-ומתן אך המשא-ומתן לא הגיע לידי מיצוי (כזכור, המשא-ומתן על הסדר הקבע הופסק בראשית 2001 בשל הבחירות בישראל ושני הצדדים העלו על נס בהודעה רשמית ומשותפת את ההתקדמות הרבה שהושגה והבטיחו לחדשו כדי להביא לסימו).
- 17 עד טאבה (ינואר 2001) אמנם התקיים המשא-ומתן, היינו היה אופק מדיני, ובכל זאת נמשך העימות והסלים. הסיבה לכך הייתה כפולה: הפלסטינים נוכחו לדעת שאין

- בהצעות ישראל כדי להבטיח הקמת מדינה בת־קיימא, והשימוש בכוח צבאי מרבי באותה תקופה אשר הביא לנפגעים רבים בצד הפלסטיני.
- 18 לדברי ראש המנהל האזרחי בגדה המערבית באותה עת, תא"ל אילן פז, אמנם כל מפקד בצבא יודע שאחד המרכיבים המרכזיים של הלחימה הוא ההפרדה בין טרור לאוכלוסייה, אבל צה"ל לא הצליח לעשות זאת בשלוש השנים הראשונות של העימות. לדבריו, רק באיחור החל פיקוד מרכז לבצע בהצלחה את ההפרדה באמצעות פעולות מניעה ממוקדות שהשפעתן על הסביבה היא מינימאלית, הן אינן פוגעות בתשתיות ולא בציבור ובחופש התנועה שלו. באופן זה, לדבריו, אף הושגו הרבה יותר הצלחות מבצעיות, המצב הכלכלי השתפר מאוד והצטמצם היקף המצטרפים למעגל הטרור, שכן "ייאוש וחוסר תקווה הם הגורמים הראשוניים שמביאים צעירים להצטרף לטרור". ראה הרצאת תא"ל אילן פז בפני צוותי דיאלוג צבא-חברה, בחוברת: "**צבא וחברה בעימות המוגבל**", מטעם צה"ל והמכון הישראלי לדמוקרטיה, 18 באפריל 2005, עמ' 68–69.
- 19 כאמור, גם בצד הפלסטיני לא הייתה מטרה לאומית מוגדרת לאורך כל העימות. ראה לעיל אודות מאפייני המעבר מ"התקוממות עממית" ל"התנגדות עממית".
- 20 למעשה, הדרג הצבאי השלים עם טיבה העמום של הדירקטיבה המדינית וראה את עצמו כאחראי לברר ולפרש את העמימות הזו ולנקוט במדיניות צבאית שתביא לעיזובה של המציאות באופן העולה בקנה אחד עם היעדים הישראליים. ראה: ראיון עם תא"ל (מיל.) עיבל גלעדי, בן כספית **מעריב**, 2 ינואר 2004; אלון פיקוד המרכז לשעבר, האלוף יצחק איתן, אמר: "זהו טבע מערכת היחסים בין הדרג המדיני לצבאי בישראל. מעולם לא קיבלנו משימה ברורה, והדברים דרשו פירושים וניסיונות להבין את ההנחיה", ראו **מעריב**, 29 במארס 2002.
- 21 מפקד אוגדת איו"ש: "ההרתעה הישראלית לא מנעה את פריצת העימות, והכוח הצבאי לא יכריע אותן. אנחנו מדברים על אסטרטגיה של השהיה, האומרת שהסכסוך יישך הרבה מאוד זמן, שאין לו פתרון של זבנג וניצחון, ושהמאמץ הצבאי נועד להשיג תכלית מדינית". ראה: תא"ל גדי אייזנקוט, ראיון ל**ידיעות אחרונות**, 11 באפריל 2004.
- 22 ראש חטיבת תכנון אסטרטגי הסתייג בעצמו מהמונח "הכרעה": "כשבאתי לתפקיד ראיתי בתוכניות את המונח 'להכריע את הפלסטינים'. שאלתי את עצמי, מה זה הקשקוש הזה, איזה מין שטויות אלה? את מי בדיוק מכריעים, מה זה להכריע, מה המשמעות של זה?". ראו: עיבל גלעדי, ראיון ל**מעריב**, 2 בינואר 2004.
- 23 "יעלון מקפיד להדגיש, כי הוא מעדיף שיהיה בצד השני פרטנר להסדר על פני מהלך חד-צדדי". ראו: ראיון עם הרמטכ"ל, אלכס פישמן, **ידיעות אחרונות**, 25 בדצמבר 2003; "בדיונים פנימיים במערכת הביטחון מתבטא הרמטכ"ל בצורך לתת צ'אנס לאבו-עלא. הפסקת האש עליה טורח המנהיג הפלסטיני היא, לדבריו, "צעד חיובי בדרך לפירוק תשתיות הטרור". ראה: בן כספית, **מעריב**, 14 בנובמבר 2003.
- 24 אחד הביטויים לכך הייתה העובדה שהדרג המדיני לא ראה בעין יפה ניסיונות חוץ-ממשלתיים להשגת הבנות עם הצד הפלסטיני בסוגיית הסדר הקבע (נסייבה-איילון, הבנות ז'נבה), שנועדו, בין היתר, להוכיח כי ישנו "פרטנר" פלסטיני להידברות על הסדר קבע של שתי מדינות לשני העמים. ניסיונות אלה הוקעו והוצגו כמחבלים במאבק בטרור הפלסטיני ומערערים את כושר העמידה של החברה בישראל.
- 25 הרמטכ"ל וראש אמ"ן התבטאו בפומבי בעניין זה וגרסו כי מהלך חד-צדדי עלול להתפרש כניצחון לטרור. עמדה זו של הדרג הצבאי עוררה את רוגזו של הדרג המדיני: "ראש הממשלה רגז על הדברים ששמע באמצעי התקשורת על דברי ראש אמ"ן... במקביל, גבר מאוד המתח בין לשכת ראש הממשלה למערכת הביטחון". ראו: בן

- כספית, עמיר רפפורט ואריק בנדר, **מעריב**, 11 בפברואר 2004.
- 26 סקרי דעת הקהל הפלסטינית מראים כיום, כי רוב הציבור הפלסטיני (75%) רואה בהתנתקות ישראל מעזה עדות לניצחוננו של המאבק המזוין הפלסטיני. מבחינתו זוהי תוכנית נסיגה והתקפלות, אשר מאששת פעם נוספת את תפיסתו ש"ישראל מבינה רק את שפת הכוח". ראו מאמר בעניין זה: דני רובינשטיין, "עדות לניצחון המאבק המזוין", **הארץ**, 21 במרץ 2005.
- 27 הריגתו של ראאד כרמי קטעה הפוגה שנמשכה כשלושה שבועות. ב־13 בדצמבר 2001 ערפאת גינה את הפיגועים, הכריז על הפסקת אש והורה על סגירת משרדי חמאס והג'האד האסלאמי. הריגת ראאד כרמי ב־14 בינואר 2002 גררה הודעה של פתח על ביטול הפסקת האש; הריגת ארבעה מבכירי חמאס בשכם ב־22 בינואר 2002 גררה הכרזה של חמאס על מלחמה כוללת ונקמה מהירה וכואבת". למעשה, ההקשר המבצעי־אופרטיבי, היה הקובע והמעצב של המציאות בשטח, מבלי שינתן משקל להשלכות ולתוצאות האסטרטגיות הנובעות מכך.
- 28 גל הירש, "מ'עופרת יצוקה' ל'דרך אחרת' – התפתחות המערכה בפיקוד המרכז – 2000–2003", **מערכות**, גיליון 393 (פברואר 2004), עמ' 26–31.
- 29 כאמור, בשעה שאירועי ספטמבר 2000 התפתחו כמחאה עממית מלמטה וההנהגה הפלסטינית רכבה עליה כדי לשלוט בה ולנצלה לצרכיה מבית ומחוץ – הייתה בדרג המדיני והצבאי נטייה לפרש את האירועים כיוזמה מלמעלה, הנובעת ממניעים אידיאולוגיים קיצוניים של המנהיג הפלסטיני ועמו השוללים את קיומה של ישראל, על אף העובדה שהערכות המודיעין הרשמיות דבקו בדעה כי ערפאת מתכוון למצות את התיב המדיני ולא להגיע לעימות כולל. מכאן הייתה הדרך קצרה להגדרת העימות כ"מלחמת מגן על הבית", "מלחמת אין ברירה" שחובה לנצח בה.
- 30 לדעת פרופסור אביעזר רביצקי, האינטרס היהודי והישראלי מחייב להציג את המאבק הנוכחי עם הפלסטינים כמאבק מקומי, אזורי, לאומי ופוליטי, ולא כשמן התבערה של עימות כולל ומקיף, על-אזורי ועל-לאומי. ראו מאמרו: "התנגשות הציוויליזציות אינה מלחמתנו" (**הארץ**, 11 באפריל 2004). במאמר זה תוקף רביצקי את הצהרותיהם הבלתי אחראיות של מקבלי ההחלטות בדרג המדיני והצבאי המציבים את ישראל והעם היהודי בקוטב מוגדר אחד של "התנגשות הציוויליזציות", מבלי להבין שזוהי מדיניות שגויה הפוגעות באינטרס הלאומי בטווח הקצר ומאיימת על העתיד היהודי בטווח הרחוק. לדבריו, כאשר אנו מציינים את דמותו של יאסר ערפאת בדמותו של אוסאמה בן לאדן אנו מחוללים בכך, כמו ידינו, את המעבר המסוכן מן הדגש הפוליטי אל הדגש הדתי ומן המוקד האזורי אל המוקד העולמי.
- 31 משה יעלון, "הכנת הכוח לעימות מוגבל", **מערכות**, גיליון 380–381 (דצמבר 2001), עמ' 24–29.
- 32 בסקר דעת קהל משותף שערכו מכון טרומן של האוניברסיטה העברית ומכון המחקרים של ד"ר חליל שקאקי, השיבו 75% מהפלסטינים שההתנתקות היא עדות לניצחון של המאבק המזוין הפלסטיני. ראו הערה מס' 31 ומאמרו של דני רובינשטיין המוזכר שם.
- 33 דבר זה עולה יפה בסקרי דעת קהל המוכיחים רציונל עקבי של האוכלוסייה. מאז 1993 מראים הסקרים של ח'ליל שקאקי ששיעור התמיכה של הפלסטינים בהמשך המאבק המזוין הוא פונקציה של התרשמות הציבור הפלסטיני מהתקדמות התהליך המדיני שאמור להביא לעצמאותם. כך למשל, בנובמבר 1994 56% מהציבור תמכו בהמשך המאבק ולאחר ירידות ל־40% ול־20% במאי 1996, שבו ועלו שיעורי התמיכה במאבק בתקופת ממשלת נתניהו וממשלת ברק, כאשר התהליך המדיני דשדש.